

РОМАН ШУХЕВИЧ У СПОГАДАХ СУЧАСНИКІВ

Незважаючи на значущість постаті Романа Шухевича в історії, його діяльність ще й досі не досліджена належним чином. Однією з причин цього є те, що величезний пласт документів та матеріалів, пов'язаних з подіями першої половини ХХ ст., довго залишався недоступним¹.

Кількість праць, присвячених 'Тарасові Чупринці', останнім часом збільшується, поступово зростає мемуарний доробок. У зв'язку з цим необхідно систематизувати та конкретизувати деякі основні моменти, від висвітлення яких залежить формування образу Головного командира УПА не лише як політика, військовика, але й як людини². Глибше пізнання Шухевича-особистості допоможе ліпше зрозуміти окремі аспекти тодішньої національно-визвольної боротьби.

Про Р. Шухевича як людину дізнаємося насамперед зі спогадів бойових товаришів, друзів, знайомих генерал-хорунжого, з історичних джерел, що висвітлюють буремні події того часу, а також із наукових публікацій³. Спогади про Романа Шухевича з'являлись у різних журналах, зокрема у «Визвольному шляху» (суспільно-політичний і науково-літературний місячник, який видавала «Українська Видавнича Спілка» у Лондоні, тепер виходить у Києві) та «Сучасності» (місячник літератури, мистецтва, суспільного життя, що раніше виходив у Мюнхені, тепер — у Києві), а також окремими книжками — в Нью-Йорку, Торонто, Парижі, Києві, Львові, Тернополі. Лише до 45-го тому «Літопису Української Повстанської Армії», який побачив світ у 2007 р., ввійшло 46 споминів про генерала⁴.

Біографічний матеріал у мемуарах, зазвичай, позначений суб'єктивізмом і взагалі — «прив'язаний» до долі автора. Це робить

¹ Прокоп М. Роман Шухевич-Чупринка й ОУН-УПА в 1943-1944 рр. // Сучасність. — 1976. — Ч. 1. — С. 75.

² Літопис Української Повстанської Армії. — Торонто—Львів, 2006. — Т. 45: Генерал Роман Шухевич — «Тарас Чупринка» Головний командир УПА. — С. 27.

³ Дашкевич Я. Роман Шухевич та його місце в історії України ХХ ст. Дослідницькі проблеми // Роман Шухевич: постать на тлі доби Воюючої України / Упоряд. В. Штокало. — Тернопіль, 2005. — С. 11.

⁴ Літопис Української Повстанської Армії. — Т. 45. — 539 с.

спогади цінним джерелом біографічних досліджень, допомагає довідатися про світогляд людини, про її характер, взаємини з оточенням. Слід брати до уваги, що, здебільшого, мемуарист прагне давати оцінку відтворюваним подіям і наведеним фактам з позицій, на яких стояв тоді, коли вони відбувалися. Сказане стосується й мемуарів про Р. Шухевича⁵.

Визначальною рисою таких творів є те, що автор описує насамперед події, у яких сам брав участь, пише про близьке і цікаве для себе. Інші важливі ознаки — поетичність, ідеалізація, а подекуди — надмірна критичність у зображенні. До цього типу літератури належать опубліковані у діаспорних періодичних виданнях нариси⁶.

Цінним та широко використовуваним джерелом для біографічних досліджень, унікальність якого, втім, нині погано усвідомлюють, є некрологи. Першу загальну характеристику Р. Шухевича як людини знаходимо саме в повідомленні УПА-УГВР-ОУН про загибель Головного командира УПА: «Політична й життєва принциповість, безмежна особиста відвага, рухливість, жива й весела вдача, простота в щоденному житті та поведінці, “тверда рука” й разом з цим батьківська дбайливість про інших — ось характерні риси характеру сл. п. генерала Шухевича — Чупринки, що ними Він скрізь і завжди завойовував собі симпатії, створював життєрадісний, бадьорий настрій, закликав на безстрашну, безкомпромісну і тверду боротьбу з ворогами України»⁷. Низка подібних творів-некрологів містять мемуарний елемент: наприклад, нарис В. Лаби «Славний син свого роду й рідного народу» та стаття М. Лебеда «В пам'ять Голови Генерального Секретаріату УГВР»⁸.

Однаке глибоких мемуарних праць з історії визвольної боротьби немає, та й, зрештою, не могло бути. В умовах суворої конспірації не розголошували інформації про особисті зустрічі, контакти. Тож

⁵ Сулима О. *Історіографія про Романа Шухевича (за фондами науково-довідкової бібліотеки Державного архіву Тернопільської області) // Роман Шухевич: постать на тлі доби Воюючої України.* — С. 170–175.

⁶ Там само. — С. 174.

⁷ *Літопис Української Повстанської Армії.* — Т. 45. — С. 286.

⁸ Лаба В. *Славний син свого роду й рідного народу. Пам'яті пок. Командуючого генерала УПА Романа Шухевича // Літопис Української Повстанської Армії.* — Т. 45. — С. 66–67; Лебедь М. *В пам'ять Голови генерального Секретаріату УГВР // До зброї! — 1950.* — Листопад. — Ч. 8 (21). — С. 5–6; Турко Р. *Роман Шухевич, якого я знав // Вісник ОЧОСУ.* — Ч. 9. — 1988. — С. 25–28.

мусимо покладатись на скупі згадки та окремі фрази і робити певні висновки⁹. Оскільки ім'я генерала 'Тараса Чупринки' пов'язане з УПА, то цілком природно, що висвітлення постаті Р. Шухевича, його життя, політичної діяльності тісно перепліталось з тематикою визвольної боротьби¹⁰.

Пропонована стаття зачіпає проблему: як сприймали та оцінювали особистість Р. Шухевича його сучасники. Розглядаючи споми-ни про нього, слід пам'ятати, що йдеться про людину великої істо-ричної ваги, тож при змалюванні її образу значну роль відігравали і загальні соціально-політичні обставини, й індивідуальні погляди авторів, які особисто були знайомі з генералом¹¹.

Зі спогадів про дитинство і юність Романа Шухевича можна зробити висновок, що виховувався він на патріотичних та гума-ністичних традиціях свого роду. Мати Р. Шухевича, Євгенія, була віруючою жінкою — в релігійному дусі вона виховувала й сина. Одразу зазначимо, що в своєму житті Р. Шухевич великою мірою керувався саме морально-релігійними принципами¹².

Навчаючись у львівській Академічній гімназії, Р. Шухевич мешкав у бабусі Герміни Шухевич, де познайомився з офіцером УГА С. Шахом, який згодом написав цікаві спогади про цей час. Із них ми дізнаємося, що худорлявого Романа вельми цікавили роз-мови військовиків про військові операції, зброю. За словами С. Ша-ха, Роман був мовчазний, часто перебував у товаристві старших, уважно прислуховувався до розмов і завжди тривожив усіх несподіваним «чому?». Також він любив відвідувати театральні (аматор-ські) вистави¹³.

На формування особистості і світогляду Р. Шухевича великий вплив мали родинні традиції, а також тогочасна міжвоєнна дійс-ність. Як згадували пізніше його товариші по навчанню, неділями Р. Шухевич із друзями часто відвідували львівські музеї, особливо

⁹ Кравців Б. Людина і вояк // Збірник на пошану ген. Романа Шухевича. — Мюнхен—Лондон, 1990. — С. 93—95.

¹⁰ Сулима О. Історіографія про Романа Шухевича... — С. 173.

¹¹ Там само. — С. 174.

¹² Н. Н. Історія одного покоління // Визвольний шлях. — 1970. — Березень. — Кн. 3 (264). — С. 317; Шах С. Роман Шухевич — символ незалежності // Шлях перемоги. — 1965. — 17 жовт. — Ч. 47; 5 груд. — Ч. 48.

¹³ Шах С. Роман Шухевич — символ незалежності. — Ч. 47—48.

захоплюючись історією та образотворчими мистецтвами. Він брав участь в історичних проходах вулицями Львова та його околицями, зокрема до Чортової Скелі, що стала місцем пластового таборування. У багатьох споминах описано випадок, коли взимку 1923 р. на р. Західний Буг, що протікає через Кам'янку Струмилову, Р. Шухевич урятував життя підліткові, який провалився під кригу. Після цього Р. Шухевич важко перехворів бронхітом. Про його відвагу свідчить те, що під час 2-ї Обласної пластової зустрічі 2—6 серпня 1925 р. на скелях Довбуша коло с. Бубнище в Карпатах на важкодоступній прямовисній скелі Вежа Роман Шухевич та Іван Сенів закріпили український синьо-жовтий прапор на місці вивішеного ще в часи Першої світової війни австрійського¹⁴.

Друзі Р. Шухевича з Пласту згадували, що він сумлінно і вчасно виконував усі пластові накази та настанови, ніколи не пропускав без поважної причини ранкової спортивної руханки на площі «Сокола-Батька»¹⁵.

До жінок Роман Шухевич завжди ставився з повагою, як справжній джентльмен. Можна сказати, що він був спартанцем душею і тілом. Одна з його тодішніх знайомих Оксана згадувала: «Мені дуже імпонував цей серйозний і енергійний хлопець, що вмів також дотепно пожартувати»¹⁶.

Професор Р. Шухевича в Академічній гімназії у Львові В. Лаба згадував про його сильну віру в Бога, називаючи Романа «зразковим практикуючим християнином»¹⁷. Л. Ярошевський писав: «Він був скромним, але принциповим, працьовитим, дуже обов'язковим і на свій вік серйозним, та притому веселої, погідної і нагідної вдачі, завжди приязно успосіблений до своїх товаришів»¹⁸. Він же вказував, що Роман був уважний до викладів, на запитання відповідав

¹⁴ Підгайний Б. Спогад про юні літа Романа Шухевича // Вісті Комбатанта. — Торонто—Нью-Йорк. — 1975. — № 2 (76). — С. 31—38; Янів В. Шухевич-Чупринка — символ і людина // Визвольний шлях. — Лондон, 1955. — Березень. — Кн. 3. — С. 303.

¹⁵ Ярошевський Л. Спомини про Тараса Чупринку // Літопис Української Повстанської Армії. — Т. 45. — С. 88—89.

¹⁶ Оксана. Спомин львов'янки // Визвольний шлях. — 1970. — Березень. — Кн. 3 (264). — С. 331—334; Кр-ний Ю. [Богдан Підгайний]. Весільний марш Гріга. Спомин про Романа Шухевича // Український самостійник. — 1951. — Березень — Ч. 29. — С. 3.

¹⁷ Лаба В. Славний син свого роду. — С. 66—67.

¹⁸ Ярошевський Л. Спомини про Тараса Чупринку. — С. 88—89.

коротко, чітко, прямо, але чемно і приязно. Гімназійна молодь часто влаштовувала свята, в яких він брав активну участь¹⁹.

В. Янів писав, що Роман Шухевич був «завжди ввічливо усмінений модерно вдягнений, спокійний у ході, пильний у студіях». Він так окреслює юнацький характер Р. Шухевича: «спокійний, завжди зрівноважений, вдумливий, енергійний, доступний, товариський, захоплений спортсмен, але притім веселої вдачі»²⁰.

Богдан Чайківський у спогадах про пізніший період життя Р. Шухевича показує його як веселу, товариську людину, котра була душею будь-якої компанії. В пам'яті сучасника залишились глибока ерудиція та музичний талант майбутнього провідника національно-визвольних змагань на українських землях²¹.

У мемуарах «Історія одного покоління» невідомий автор так описує діяльність Р. Шухевича у Закарпатській Україні: «Всі, хто мали щастя пережити карпатську епопею, ніколи не забудуть сміливих планів чотаря Щуки, його рішучості та оптимізму. Скільки разів його веселі завваги та його самопевність рятували критичне положення!»²².

М. Кальбі — одному з соратників Р. Шухевича в Дружинах українських націоналістів — він запам'ятався надзвичайно релігійною, сентиментальною та музично обдарованою людиною. М. Кальба розповідає, що часто після занять до Провідника заходили старшини і не раз були свідками, як він, утомлений, кладучись спати, ставав на коліна та молився²³. За його ж словами, Р. Шухевич був прямим і відвертим. Невисокий ростом, він, проте, не ставав на п'єдестал, щоб видаватися вищим духовно або фізично поміж своїх стрільців. Р. Шухевич був вільним від комплексів і легко налагоджував контакти з людьми. Ніколи не любив похвал, відзначень. Ніколи не летів за почеснями. Віддав керівництво куренем Є. Побігущому як більш досвідченому військовикові, хоча міг сам зайняти краще становище²⁴.

¹⁹ Ярошевський Л. *Спомини про Тараса Чупринку*. — С. 88–89.

²⁰ Янів В. *Шухевич-Чупринка — символ і людина*. — С. 304.

²¹ Дзира І. *Успішний бізнесмен Роман Шухевич* // <http://www.lviv.proua.com>.

²² Н. Н. *Історія одного покоління*. — С. 317; Стефан А. *Зустріч з пор. Б. Щукою в Хусті* // *Америка*. — 1970. — 6 трав.

²³ Кальба М. *Роман Шухевич як провідник, командир, людина* // *Літопис Української Повстанської Армії*. — Т. 45. — С. 351–356.

²⁴ *Там само*. — С. 354.

Варто відзначити, що й інші тогочасні військовики змальовують Р. Шухевича людиною неамбітною, далекою від прагнення до влади заради влади. Майор Є. Побігущий характеризував Р. Шухевича як людину винятково скромну, готову працювати в ім'я національно-визвольної справи на будь-якій посаді. Водночас, дізнаємося, що у стосунках з підлеглими він був демократичним, поділяв з ними труднощі фронтового життя. Коли було потрібно, відвідував найвіддаленіші пости у лісах; як простий вояк, тягнув із болота застряглу машину; під час бою перев'язував та допомагав транспортувати поранених²⁵.

Сучасники Р. Шухевича згадують, що він «був з природи людиною веселої вдачі, твердо обстоював свої погляди, але не відмовлявся їх ревізувати у зустрічі з переконливими аргументами»²⁶. Всі вони відзначали такі риси його характеру, як висока ідейність, пильність, точний і холодний розрахунок, а також уміння налагоджувати стосунки з оточенням²⁷.

Спогади, які стосуються періоду 1943—1950 рр. розповідають лише про окремі епізоди, що пов'язано з потребами підпільної конспірації.

Про зустріч із командиром розповів колишній вояк УПА 'Смерека', даючи нам немовби останню фотографію Шухевича — 'Чупринки': «В густих корчах чекає на нас група людей, між ними — Провідник. Большевицька шинеля накинена на плечі, пиріжок (пільотка) насунений на чоло, а з-під нього — грізні на перший погляд очі. Але тільки на перший погляд, бо коли придивитись, то вони добрі, лагідні і дуже веселі»²⁸. І далі: «Поволі перестаю слухати і дивлюся на Провідника. При денному світлі бачу, як дуже він змінився за останній час. Схуд, постарів, стомився. Колір його волосся, що так добре скривав сиві волоски, не спроможний вже їх сховати. Їх забагато вже з'явилось...»²⁹. Свої нетривалі, але яскраві зустрічі

²⁵ Рен Є. Спогади про генерала Романа Шухевича // *Визвольний шлях*. — 1970. — Березень. — Кн. 3. — С. 342.

²⁶ Роман Шухевич: постать на тлі доби Воюючої України. — С. 159.

²⁷ Кравців Б. Людина і вояк // *Збірник на пошану ген. Романа Шухевича*. — Мюнхен—Лондон, 1990. — С. 93—95.

²⁸ Смерека. Зустріч з командиром // *Визвольний шлях*. — 1970. — Березень. — Кн. 3 (264). — С. 350—352.

²⁹ Смерека. Зустріч з командиром. — С. 352.

з батьком тепло і з любов'ю описав у споминах Ю. Шухевич-Березинський³⁰.

П. Дужий згадував: незважаючи на те, що Р. Шухевич у структурах ОУН і УПА посідав найвищі становища, у спілкуванні з людьми він був завжди врівноважений, коректний, відвертий. Також Головний командир був стриманою людиною — ніколи не підвищував голосу, хоча інколи, як військовикові, йому годилося б давати інструкції та пояснення, а передовсім накази, більш акцентовано. Підлеглі-упівці в бойових умовах зверталися до Шухевича словами «друже командир», а оунівці — «друже провідник». Але в різних випадках, і за бойових, і не бойових обставин, усі бачили в ньому передовсім зверхника, а отже громадянина з незвичайно високим авторитетом³¹.

Р. Шухевич був дуже товариський, не любив непристойних жартів і оповідок, а про аматорів таких історій говорив, що їм «гниє мозок». Був скромний і вдумливий та незвичайно здисциплінований і серйозний у важливих справах.

О. Логущ, згадуючи про зустріч із Р. Шухевичем на Конференції поневолених народів 21—22 листопада 1943 р., писав: «Не виділявся нічим зі свого оточення. Але око ніким не розпізнаного Командира не поминуло нічого, що варте уваги. В чудесному настрої Командир ділився спостереженнями і враженнями з дороги, розказував живо і дотепно багато цікавих подробиць». І далі: «В його живій пам'яті не тільки збереглися назви сіл, місцевостей, псевдо старшин і організаторів районів, а й відразу склалась правильна оцінка вперше зустрінутих окремих людей [...] Він нав'язував принагідні розмови з вояками і старшинами і зручно, непомітно наводив балачки на політичні теми. І тут, подібно, як в інших ситуаціях, його висока культура, товариська виробленість та вроджений дар співжити з людьми створювали відразу атмосферу вояцької щирости»³².

Коли в хаті, де перебували вояки, знаходилось піаніно, Р. Шухевич міг заграти якусь популярну народну чи стрілецьку пісню.

³⁰ Шухевич-Березинський Ю. *Мої зустрічі з батьком* // *Літопис Української Повстанської Армії*. — Т. 45. — С. 234–236.

³¹ Дужий П. *Деякі риси характеру Романа Шухевича. До 44-х роковин трагічної загибелі Головнокомандувача УПА* // *Шлях перемоги*. — 1994. — 5 берез. — Ч. 10 (2082). — С. 3.

³² Логущ О. *Командир Чупринка на Конференції поневолених народів (уривки зі спогадів)* // *Визвольний шлях*. — 1970. — Березень. — Кн. 3 (264). — С. 347–350.

До речі, у співавторстві з Ю. Лопатинським він створив одну з улюблених маршових пісень Українського легіону «Марширують добровольці». Любив співати, жартувати, а також загадувати стрільцям дитячі загадки. Одним словом, у товаристві 'Тараса Чупринки' всі почували себе вільно, невимушено і легко³³.

Зрозуміло, така товарицькість та людяність Р. Шухевича впливали на психологічну атмосферу, в якій співпрацювали та спілкувались учасники визвольного руху³⁴.

Про перебування 'Тараса Чупринки' у підпільно-конспіративній «хаті» в с. Княгиничі написав у споминах Л. Полюга. Він так змалював образ Головного командира УПА: «Красивий, горда постава, відкрите, приємне обличчя, обрамлене хвилястим руським волоссям». Запам'яталася йому любов Романа Шухевича до дітей: «Він узяв маленьку Дзвінку на руки, поцілував її, і я побачив, з якою теплотою і любов'ю ставиться наш командир до дитини». Даючи моральну оцінку Р. Шухевичу, Л. Полюга зазначає: «Провідник своєю поведінкою, своїм ставленням до нас завжди подавав приклад культурної, тактовної людини. Жодної роботи не соромився»³⁵.

Колишні зв'язкові генерала зазначають, що той виявляв до учасниць визвольних змагань особливу повагу, розуміння та довіру.

О. Ільків згадує, як Р. Шухевич розповідав про свою молодість: «Ми, молоді хлопці, любили пожартувати на тему наших подруг з ОУН, дивилися на зовнішність, на гарні ноги. Так ми зустріли Дарію Ребет. Але коли ми почули, як вона виступає, здивувалися її розуму, і тоді вже не сміли дивитися на неї інакше, як з глибокою пошаною»³⁶.

Р. Шухевич цікавився творчими здібностями жінок і підтримував їх. 'Роксоляна' зауважує: «Як прискіпливо, з увагою й радістю перечитував провідник Шухевич оповідання Богдани Світлик (літературний псевдонім "Марія Дмитренко"), реагував на кожне слово»³⁷.

³³ Логущ О. Командир Чупринка на Конференції поневолених народів... – С. 348.

³⁴ Кук В. Головний командир УПА генерал-хорунжий Роман Шухевич // Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 45. – С. 470–480.

³⁵ Полюга Л. Шляхами спогадів 1944-1956 рр. – Львів–К., 2003. – С. 168.

³⁶ Ільків О. Роман Шухевич в моєму житті // Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 45. – С. 432.

³⁷ Там само. – С. 433.

І. Козак запам'ятала Р. Шухевича як приємного співрозмовника, котрий умів слухати і співпереживати³⁸.

Прикметною рисою характеру 'Тараса Чупринки' було те, що він вимогливо ставився до виконання обов'язків, але водночас цінував людське життя й легковажно не наражав своїх підлеглих на небезпеки, навіть якщо від цього залежала доля його власної сім'ї.

Спогади зв'язкової Г. Дидик про останній період життя генерала цікаві щодо його особистісної характеристики. З них випливає, що в цей час Командирові був притаманний деякий фаталізм. Г. Дидик розповідає, як під час другої поїздки в Одесу 1949 р. Р. Шухевич, купаючись у морі, загубив медальйончик із зображенням Божої Матері, він сказав тоді: «Я згубив, уже не знайду. Це значить, що я скоро загину». Цікаво, однак, що Ю. Шухевич бачив цей медальйон на грудях у загиблого батька, коли проходило упізнання тіла, про це він написав у спогадах³⁹. Крім того, в останній період підпільної діяльності Р. Шухевич мав деякі проблеми зі спілкуванням: «З людьми треба було говорити про звичайні побутові справи, про якісь дрібниці, а йому це було важко. Хоч провідник був дуже веселий, мав почуття гумору, що йому в житті дуже помагало»⁴⁰. Г. Дидик згадує Р. Шухевича як досить рішучу і водночас доброзичливу людину, відзначає його широку ерудицію, добре знання німецької мови, прагнення самотужки вивчити англійську. Про його велику любов до своїх дітей свідчить епізод, який стався після невдалої спроби визволити їх із дитбудинку: «Провідник був сам. Я побачила сльози в його очах. То був лише момент якоїсь депресії. Але поза тим він тримався добре. Провідник усе був душею товариства. Він і гарно співав. Один раз ми були у Львові у людей, в яких було фортепіано. Тоді, здається він останній раз в житті загравав. Пам'ятаю, грав тоді Гріга. Але то були рідкісні хвилини»⁴¹.

О. Гусяк зазначає, що навіть з короткої розмови з генералом можна було зрозуміти, що це високоосвічена людина. Вона ж згадує, що Провідник ніколи не погоджувався на кращі умови життя в

³⁸ Козак І. З політичного і людського профілю генерала Тараса Чупринки // *Літопис Української Повстанської Армії*. – Т. 45. – С. 362.

³⁹ Шухевич-Березинський Ю. *Мої зустрічі з батьком*. – С. 234–236.

⁴⁰ Дидик Г. *Спомини* // *Жовтень*. – 1992. – № 9-10.

⁴¹ Там само.

підпіллі: харчувався, спав, одягався, як і всі інші. Не носив жодних відзнак, але і він сам, і його оточення завжди дбали про чистоту та охайність. Тонко відчував і сприймав гумор, любив пожартувати і поспівати. Був музикальний, мав абсолютний слух⁴².

Цікаво розповідає про Р. Шухевича В. Кук: «Такий як усі, і трохи не такий — виділявся своєю силою волі, сконцентрованою думки, цілеспрямованою енергією»⁴³. Він же відзначає толерантність Р. Шухевича, вказуючи, що хоч той був глибоко віруючим, але не показував цього і однаково ставився до всіх церков, а також до невіруючих.

Щоб бути в курсі світової політики, Р. Шухевич регулярно прослуховував закордонні радіопередачі. Він постійно поглиблював свої знання, зокрема, уважно читав марксистську літературу⁴⁴.

Водночас, як згадує В. Кук, Р. Шухевич сам суворо дотримувався у всьому військового порядку й дисципліни, не терпів незібраності. Того ж вимагав і від інших. Генерал не любив пустослів'я, а цінував у людях діловитість та бойову мужність⁴⁵.

Зі спогадів сучасників перед нами постає образ високоморальної, релігійної, освіченої і вихованої людини. Саме так описують вони 'Тараса Чупринку'. Беручи до уваги значення Р. Шухевича в історії визвольного руху, можна стверджувати, що це була складна і багатогранна особистість.

Підсумовуючи, слід зазначити, що мемуарна література може стати суттєвим доповненням до джерельної бази для всебічного дослідження біографії Романа Шухевича.

⁴² Гусяк О. Роман Шухевич — людина особлива // *Літопис Української Повстанської Армії*. — Т. 45. — С. 435–437.

⁴³ Кук В. Головний командир УПА генерал-хорунжий Роман Шухевич. — С. 475.

⁴⁴ Там само. — С. 476–477.

⁴⁵ Там само. — С. 470–480; Галаса В. Пам'яті великого воїна і політичного діяча Романа Шухевича // *Літопис Української Повстанської Армії*. — Т. 45. — С. 463–464; Галаса В. Штрихи до портрета Романа Шухевича-Тараса Чупринки // *Визвольний шлях*. — 2000. — Кн. 3. — С. 47–49.